

СЛОВ'ЯНСЬКІ МОВИ

УДК 811.16:81'37

DOI <https://doi.org/10.32782/2710-4656/2025.6.1/15>**Аскерова І. А.**

Український державний університет імені Михайла Драгоманова

КОГНІТИВНО-ЕТНОЛІНГВІСТИЧНИЙ ПІДХІД ДО АНАЛІЗУ ЕМОЦІОКОНЦЕПТІВ: ПОЛЬСЬКА МЕТОДОЛОГІЧНА ПЕРСПЕКТИВА

Статтю присвячено висвітленню методологічного потенціалу польської когнітивно-етнолінгвістичної школи у вивченні емоційної концептосфери та аналізі емоціоконцептів. Актуальність дослідження зумовлюється посиленням інтересу до афективного виміру мовної діяльності в сучасній лінгвістиці, що пов'язане зі зміною наукової парадигми та зростанням ролі антропоцентричних підходів. У контексті масштабних суспільних трансформацій і психологічно складних викликів особливої ваги набуває необхідність глибшого осмислення лінгвальної об'єктивації емоційного досвіду. Попри наявність праць, що висвітлюють теоретичні засади польської етнолінгвістики та окремі аспекти її аналітичного інструментарію, спеціальних студій, спрямованих на застосування цієї методології у сфері лінгвістики емоцій, досі не здійснено, що визначає наукову новизну розвідки.

Метою статті є виявлення можливостей когнітивно-етнолінгвістичного підходу, репрезентованого Люблінською школою, для моделювання емоційної концептосфери та аналізу емоціоконцептів як культурно зумовлених ментально-мовних утворень. Матеріалом дослідження став узагальнений теоретичний і методологічний доробок Є. Бартмінського та його колективу: монографії, наукові статті, лексикографічні праці й проекти, що відображають ключові засади цього підходу. У фокусі аналізу – такі базові поняття, як мовна картина світу, стереотип, символ, точка зору, профілювання, суб'єкт і суб'єктність, аксіологічний вимір, а також методика когнітивної дефініції, застосована до емоційних концептів. Здійснене дослідження демонструє продуктивність польської когнітивно-етнолінгвістичної методології для інтерпретації структурних, семантичних та культурних параметрів емоційних концептів і відкриває перспективи для її ширшого використання в українських лінгвоемоціологічних студіях.

Ключові слова: лінгвістика емоцій, емоціоконцепт, когнітивна етнолінгвістика, мовна картина світу, когнітивна дефініція.

Постановка проблеми. У сучасному мовознавстві інтенсивно зростає інтерес до дослідження афективного виміру мовної діяльності, що зумовлено зміною наукової парадигми й утвердженням антропоцентричних методологій. Особливої ваги ця проблематика набуває в умовах масштабних суспільних трансформацій та екзистенційно складних для людської психіки випробувань, які актуалізують потребу глибшого розуміння мовної репрезентації внутрішнього світу людини. Дослідження емоційної сфери мови здійснюється в межах різних наукових напрямів, проте одним із важливих, хоча й поки що недостатньо застосовуваних в українському мовознавстві, є когнітивно-етнолінгвістич-

ний підхід, репрезентований польською науковою традицією, зокрема доробком Люблінської школи етнолінгвістики. Цей підхід інтегрує увагу до ментальних структур з аналізом культурно зумовлених смислів, укорінених у колективній мовній свідомості та релевантних для реконструкції ціннісно-семантичних моделей буття етноспільноти. Саме така теоретико-методологічна перспектива постає, на нашу думку, продуктивним інструментом для глибшого осмислення природи емоціоконцептів, механізмів їхнього формування й мовної об'єктивації емоційної концептосфери.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Попри наявність праць, що висвітлюють тео-

ретичні засади польської когнітивної етнолінгвістики та аналізують окремі аспекти її методологічного потенціалу, зокрема розвідок самого Є. Бартмінського та його учнів і послідовників, у яких в узагальнений спосіб репрезентовано здобутки Люблінської школи [10; 13; 15; 16; 19], а також досліджень, здійснених в українському мовознавстві [1; 2; 5; 6; 7; 9], у сфері лінгвістики емоцій спеціалізованих студій, спрямованих на застосування польської методології до аналізу емоціоконцептів чи емоціоконцептосфер, досі, наскільки нам відомо, не було проведено, що визначає актуальність і наукову новизну пропонованої розвідки.

Постановка завдання. Метою статті є обґрунтування методологічного потенціалу польської когнітивно-етнолінгвістичної школи для вивчення емоціоконцептів та окреслення можливостей застосування її теоретичних і аналітичних засобів у сучасній лінгвістиці емоцій.

Матеріалом для аналізу слугував узагальнений теоретичний і методологічний доробок польського вченого зі світовим визнанням проф. Є. Бартмінського та сформованого ним наукового колективу Люблінської школи когнітивної етнолінгвістики, представлений монографіями, науковими статтями, лексикографічними працями та проектами, що відображають ключові здобутки цього дослідницького напрямку. Предметом дослідження виступають конкретні методологічні принципи, аналітичні процедури та інструменти польської етнолінгвістики, релевантні для опису й моделювання емоційної концептосфери та концептів емоцій як її складників.

Виклад основного матеріалу. Одним із найпоширеніших і методологічно впливових осередків у розвитку когнітивно-етнолінгвістичного підходу є Люблінська школа, яка сформувала цілісну наукову програму опису взаємодії мови, культури та колективної свідомості. Заснована Є. Бартмінським і згуртована навколо багаторічних досліджень мовної картини світу, ця школа виробила власну концептуальну систему й аналітичний інструментарій, що стали визначальними не лише для польської етнолінгвістики, а й для ширшого слов'янського та європейського контексту. Як слушно зазначає Т. Новак, польська концепція мовної картини світу, сформована на основі інтеграції когнітивістських і структуралістських ідей, нині відіграє ключову роль у розвитку польського мовознавства та визначає теоретико-методологічні орієнтири багатьох сучасних досліджень: «Ця теоретична модель набула широкого визна-

ння як у дослідженнях періоду до 1989 року, так і в сучасну добу, й на сьогодні становить одне з ключових методологічних підґрунть у значній кількості праць, які або безпосередньо її розробляють, або ж використовують її базові засади» [25, с. 20].

Розроблення аналізованої теорії тісно пов'язане з лексикографічною діяльністю колективу люблінських учених, яка передбачає багаторічну, систематичну й скрупульозну словникарську працю. Ідеться насамперед про два фундаментальні проекти – «Словник народних стереотипів і символів» («Słownik stereotypów i symboli ludowych») та «Аксіологічний лексикон слов'ян і їх сусідів» («Leksykon aksjologiczny Słowian i ich sąsiadów»), – які стали підвалинами для емпіричного підтвердження теоретичних засад Люблінської школи та практичної реалізації її методології.

Робота над обома словниками розпочалася ще в 70–80-их роках минулого століття. Пробний зошит наймасштабнішого за обсягом, концепцією та часовими рамками етнолінгвістичного «Словника народних стереотипів і символів», опублікований у Вроцлаві 1980 року, став своєрідним «програмним маніфестом» люблінської школи, окресливши головні вектори її подальшого розвитку та дослідницької діяльності. Перший том словника побачив світ у 1996 році; станом на кінець 2025 року вийшли друком чотири зошити тому «Космос» (1996–2012), сім зошитів тому «Рослини» (2017–2022) та один зошит тому «Тварини» (2024). Згідно із задумом авторів, словник має тематичну структуру й охоплює сім розділів, послідовність яких значною мірою корелює зі зростанням семантичної складності гасел: 1) Космос; 2) Рослини; 3) Тварини; 4) Людина; 5) Суспільство; 6) Релігія. Демонологія; 7) Час. Простір. Міри. Кольори. Увесь народний образ світу та людини, таким чином, планується представити у «біблійному» порядку творення – від природи до людини, культури та категорій, що впорядковують світ. Саме в томі «Людина» мають опинитися сфери, пов'язані з внутрішнім світом особи – її емоціями, почуттями, переживаннями, психічними станами та ціннісними орієнтирами, які становлять ключову зону для досліджень емоціоконцептів.

Другим важливим напрямом наукових досліджень, що здійснюються в Любліні, є аксіологічні студії. Ідею створення лексикону, покликаного відобразити вербалізовану систему цінностей польської мови у форматі спеціального лінгвіс-

тичного словника, було висунуто Є. Бартмінським ще 1985 року. Розвитком цієї ініціативи став масштабний міжнародний проєкт «Аксіологічний лексикон слов'ян та їх сусідів» («Leksykon aksjologiczny Słowian i ich sąsiadów»), реалізований у межах Конверсаторіуму EUROJOS «Językowo-kulturowy obraz świata Słowian i ich sąsiadów na tle porównawczym» («Мовно-культурна картина світу слов'ян та їх сусідів у порівняльному аспекті»), реалізований від 2001 р. при Інституті славістики Польської академії наук. У рамках досліджень, здійснюваних у межах цього проєкту, об'єктом аналізу стала низка ключових концептів – *DOM* і *EUROPA* (*ДИМ* і *ЄВРОПА*), *PRACA* (*ПРАЦЯ*), *WOLNOŚĆ* (*СВОБОДА*), *GODNOŚĆ* і *HONOR* (*ГІДНІСТЬ* і *ЧЕСТЬ*). Вибір саме цих понять зумовлений тим, що вони становлять провідні цінності європейського культурного простору, сягають глибинних джерел європейської цивілізації та закріплені в «Загальній декларації прав людини», ухваленій ООН у 1948 році.

«Аксіологічний лексикон...» первинно замислювався як мовний словник, проте за низкою параметрів наближається до енциклопедичного типу лексикографічних праць: вихідною точкою слугує лексика, однак справжнім об'єктом дослідницької уваги стають передусім поняття, що стоять за словами, та способи їхнього концептуального структурування й інтерпретації [14, с. 199]. Цей лексикографічний проєкт має на меті мовну реконструкцію польського світу цінностей – сукупності ідейних смислів, які формували польське суспільне, культурне й політичне життя протягом століть: «Його метою буде передусім тлумачення значень назв цінностей, важливих з точки зору суспільної і національної. У результаті це опрацювання повинно призвести до відтворення набору тих ідейних сенсів, які анімували польське суспільне, культурне й політичне життя останніх століть... Ми передбачаємо, що цієї мети можна буде досягти методами сучасної мовознавчої семантики» [14, с. 197].

Часові рамки аксіологічного словника охоплюють насамперед стан сучасної польської мови, однак сам проєкт орієнтований на відтворення принаймні двохсотлітньої історичної перспективи, що дозволяє простежити динаміку польського ціннісного дискурсу в широкому культурно-історичному контексті [14, с. 200–204]. Станом на кінець 2025 р. у видавництві Університету Марії Кюрі-Склодовської (м. Люблін) опубліковано шість томів аналізованого видання (тт. 1–5 та 7), 6-ий том наразі перебуває в роботі:

Том 1. *DOM* (2015); Том 2. *EUROPA* (2018); Том 3. *PRACA* (2016); Том 4. *WOLNOŚĆ* (2019); Том 5. *HONOR* (2017); Том 7. *DEMOKRACJA* (2024).

Як уже зазначалося, реалізація згаданих лексикографічних програм вимагала розв'язання низки складних проблем теорії мови та лінгвістичної семантики. Ці питання опрацьовувалися колективно – у гроні мовознавців під час численних наукових зустрічей, а також на сторінках фахових видань «Мова і культура» («Język a Kultura») та «Етнолінгвістика» («Etnolingwistyka»), що має уточнювальну назву «Проблеми мови і культури» і виходить друком від 1988 року. Обидва фахові видання відіграли важливу роль у зародженні й формуванні відповідної наукової парадигми в польському мовознавстві та досі залишаються провідними платформами для оприлюднення результатів дослідницьких студій, на що, зокрема, вказує В. Чахур в антології «Культурна і міжкультурна лінгвістика»: «У Польщі розвиток думки про взаємовідношення мови та культури, який набуває також інституційного виміру, можна датувати другою половиною 1980-х років, коли почав виходити часопис «Етнолінгвістика» (з 1988 р.) за редакцією проф. Єжи Бартмінського, а також – із 1988 року – вроцлавська серія «Мова і Культура», що стала результатом роботи загальнопольського конверсаторію під однойменною назвою» [19, с. 12].

Повертаючись до наукового напрямку, у межах якого здійснюються дослідження концептів, а також до питань його термінологічного окреслення й методологічного інструментарію, зауважимо, що Є. Бартмінський визначав дослідницький локус колективу, з яким він упродовж багатьох років співпрацював, як *когнітивну етнолінгвістику* (*etnolingwistyka kognitywna*), точніше – *Люблінську когнітивну етнолінгвістику* (*Lubelska etnolingwistyka kognitywna*, скорочено – *LEK*). Учений неодноразово розглядав цей напрям у контексті суміжних галузей знання – *lingwistyka kulturowa*, *etnolingwistyka*, *lingwistyka antropologiczno-kulturowa*, *językoznaństwo antropologiczne*, *lingwokulturologia* – серед яких згадував і сучасний термін *lingwokonceptologia* [15]. При цьому найближчим і найадекватнішим еквівалентом Є. Бартмінський уважав термін *lingwistyka kulturowa*, наголошуючи водночас, що всі перелічені дисципліни надзвичайно тісно пов'язані, «переплетені» між собою, а тому проведення демаркаційної лінії між ними є вкрай утрудненим [10, с. 15–16]. Подібну, цілком слушну думку висловлює й українська дослід-

ниця Л. І. Даниленко, яка підкреслює: «Чітке розмежування напрямів сучасної лінгвістики, що належать до суміжних наукових дисциплін, на сьогодні є складним, а може, і неможливим» [3, с. 10].

Етнолінгвістику проф. Є. Бартмінський лаконічно визначає як «галузь лінгвістичних досліджень, предметом якої є взаємозв'язки між мовою, мисленням, поведінкою людини та дійсністю». Він наголошує, що сфера зацікавлень Люблінської когнітивної етнолінгвістики аж ніяк не обмежується народними говірками чи фольклором (хоча перші студії справді виходили з аналізу мови фольклору), а охоплює мову в усіх її різновидах, включно із загальнонаціональною. Компонент *етно-* в назві дисципліни трактується як у значенні 'народ', так і в ширшому сенсі – 'нація, спільнота' [13].

Згідно з концепцією аналізованої наукової парадигми, зв'язки між мовою та культурою опосередковуються людиною як психосоціальною істотою. У цьому контексті мова й культура постають як системи, що перебувають у складних, подекуди парадоксальних кореляціях: кожна з них формує іншу й сама водночас зазнає її впливу. Така двонаправлена взаємодія зумовлює специфічні способи концептуалізації досвіду, відбиті в мовній картині світу, і визначає культурні смисли, що лежать в основі мовних значень. При цьому варто зауважити, що в межах Люблінської когнітивної етнолінгвістики прийнято принцип дослідження не стільки «місця мови в культурі», скільки «культури в мові». Підкреслюється, що оскільки мова й культура є феноменами, властивими людині *par excellence*, їх вивчення зрештою завжди приводить до людини та її ментальності.

Головне завдання аналізованої наукової школи Є. Бартмінський формулює як виявлення (шляхом аналізу мовних і «при-мовних» даних) способу концептуалізації світу людиною, яка говорить. Дослідження мови, спрямовані в такому руслі, слугують визначенню ідентичності – як індивідуальної, так і, передусім, колективної [13].

Поняттєвий інструментарій досліджуваної наукової школи охоплює сім ключових понять, до яких належать: 1) *мовна картина світу* (*językowy obraz świata*); 2) *стереотип* (*stereotyp*); 3) *когнітивна дефініція* (*definicja kognitywna*); 4) *точка зору та інтерпретаційна перспектива* (*punkt widzenia i perspektywa interpretacyjna*); 5) *профілювання та профіль* (*profilowanie i profil*); 6) *суб'єкт* (*podmiot*); 7) *цінності* (*wartości*). Коротко зупинимося на їхній сутності та взаємозв'язках, виокре-

мивши найважливіші для нашого дослідження аспекти.

Отже, *мовна картина світу* (пол. *językowy obraz świata*, скорочено – *JOS*) є одним із ключових і водночас центральних понять етнолінгвістики, що визначає головний об'єкт її наукових зацікавлень. На цьому, зокрема, було наголошено вже у вступі до першого тому видання «Etnolingwistyka» (1988), де мовна картина світу окреслюється як вихідна категорія, навколо якої вибудовується вся система етнолінгвістичних досліджень. Р. Гжегорчикова наголошує, що поняття мовної картини світу посідає одне з центральних місць не лише в етнолінгвістиці, а й у когнітивному мовознавстві загалом [22].

За визначенням дослідників Люблінської школи, *мовна картина світу* – це закладена в мові, по-різному вербалізована інтерпретація дійсності, що може бути подана як сукупність суджень про світ: як усталених, тобто відбитих у граматиці, лексиці та клішованих текстах (зокрема прислів'ях), так і пресупонованих, імплікованих мовними формами та закріплених у суспільній свідомості, переконаннях, міфах і ритуалах [11, с. 12]. Інші інтерпретації мовної картини світу, запропоновані польськими мовознавцями, коливаються між її трактуванням як «образу світу, відбитого в певній національній мові» [27, с. 143], або як «структури понять, закріпленої (застиглої) у системі певної мови» [23, с. 41], і розумінням її як «сукупності закономірностей, утілених у граматичних зв'язках і лексичних структурах, що показують різні способи бачення та осмислення світу» [28, с. 366].

Складниками мовної картини світу, своєрідними «цеглинками» її побудови, виступають *стереотипи*, що трактуються як «уявлення про предмет, сформовані в певній суспільній рамці досвіду й такі, що визначають, чим є предмет, як він виглядає, як діє, як сприймається людиною тощо», а водночас – «уявлення, закріплені в мові, доступні через мову й належні до колективного знання про світ» [12, с. 9]. Проф. Є. Бартмінський наголошує, що стереотип охоплює значно ширший набір ознак, ніж поняття: до нього входять не лише когнітивні характеристики на зразок *мати* 'жінка, яка народила', *свекруха* 'мати чоловіка', а й емоційні та прагматичні нашарування. Саме тому стереотипні образи *матері* та *свекрухи* мають потужне мовне й культурне конотативне навантаження: у першому випадку домінує уявлення про опіку, у другому актуалізується сема 'недоброзичливість'.

У своїх пізніших працях проф. Бартмінський пропонує замінити терміна *стереотип* терміном *концепт*, мотивуючи це необхідністю уникнути неоднозначних конотацій, насамперед пов'язаних із поширеним розумінням *стереотипу* як позначення упереджених або спрощених уявлень: «Останнім часом ми обмежуємо вживання терміна *стереотип* на користь терміна *концепт*, з огляду на широке (й фактично нездоланне) використання *стереотипу* у значенні упереджень, тобто з негативною конотацією. Термін *концепт* – із додатком *культурний* – не спричиняє таких труднощів» [15, с. 6]. Утім, ця пропозиція не набула широкого визнання: у сучасних дослідженнях, особливо тих, що стосуються емоційної сфери, частіше вживається позначення *obraz* (пор. *obraz radości, obraz nienawiści, obraz strachu, obraz gniewu* тощо).

Стереотипи пов'язані із символами. Під *символом* Є. Бартмінський розуміє «таке уявлення про предмет, яке сприймається як репрезентант іншого уявлення в межах більшої системи знаків» [12, с. 9]. На думку вченого, народна традиція спирається саме на стереотипи і символи, вона «відтворює картину світу, який є – у своїх найглибших покладах – гармонійною єдністю речей і людей» [12, с. 9].

Описові стереотипу слугує *когнітивна дефініція*. Розмірковуючи над глибиною та ступенем значеннєвої деталізації опису мовних одиниць, проф. Р. Гжегорчикова ще в 90-их роках минулого століття висловила слушні сумніви: «Чи має дефініція слова обмежуватися лише мінімальним набором релевантних ознак для ідентифікації, чи, навпаки, – охоплювати цілий спектр, багатство, різноманіття й багатовимірність людського культурного досвіду, що виявляється в мові?» [21, с. 9]. Поставлене питання сьогодні вже можна вважати певною мірою риторичним і таким, яке чітко окреслило вектор сучасної польської лінгвістичної думки, яка послідовно орієнтується на поєднання когнітивних, культурних й емоційних вимірів значення, відкриваючи широкі перспективи для аналізу мови як живого вияву людського досвіду.

Згідно з аналізованими методологічними засадами, основною метою створення когнітивної дефініції є «...з'ясування способу, у який мовці певної мови сприймають і розуміють даний предмет», тобто реконструкція соціально закріпленого й доступного через мову знання про світ – інструментів категоризації його явищ, їхніх характеристик та оцінювання... Одиницею, що підлягає такому описові, виступає «ментальний об'єкт»

у всьому багатстві його ознак, репрезентованих у мовній картині світу» [13].

Є. Бартмінський підкреслює, що відхід від принципів класичного (таксономічного) визначення є цілком обґрунтованим. Учений пояснює це тим, що таксономічні дефініції покликані впорядковувати знання про дійсність за певними правилами, тоді як запропоновані ним когнітивні дефініції мають іншу мету – «усвідомити закріплене в мові знання про світ, способи категоризації явищ та їхнє оцінювання» [13].

До побудови когнітивних дефініцій активно звертаються й дослідники емоціоконцептів, прагнучи відтворити багатовимірну структуру емоційного знання, що реалізується в мові, культурі та комунікативній практиці. Так, Л. Малецький, аналізуючи когнітивну дефініцію як інструмент опису емоцій – насамперед негативних, – підкреслює значення нових аналітичних підходів у цій сфері. На думку вченого: «Нові лінгвістичні тенденції активізували та спрямували увагу на пошук нових дослідницьких питань, аналіз яких став можливим завдяки застосуванню нових методів. Однією з таких проблем є, без сумніву, питання кореляції та взаємозалежності мови й емоційної сфери як однієї з форм пізнавальної діяльності індивіда» [24, с. 40–41].

Для прикладу звернімося до семантико-когнітивної інтерпретації емоційного концепту *NIENAWIŚĆ* (*НЕНАВИСТЬ*), здійсненої в руслі методики Є. Бартмінського польською дослідницею М. Новосад-Бакалярчик. Сама авторка наголошує, що запропонований нею опис є лише вступною спробою окреслити дефініцію цього емоційного феномена: «*Ненависть* – це почуття, що виникає в первинному відношенні до іншої людини, а вторинно – до дійсності загалом. Воно викликане негативним сприйняттям і негативною оцінкою об'єкта почуттів, що спричиняє неприємні для суб'єкта переживання і призводить до формування стійкої емоційно-інтелектуально-волевої позиції, яка характеризується глибокою неприязню до контакту з об'єктом почуттів, а іноді навіть волею завдавати шкоду. Це почуття дуже сильне і бурхливе (ніби стихія, особливо вогонь), що виходить з-під контролю і змушує людину втрачати здатність раціонально оцінювати реальність. Воно відзначається (тривалою) стійкістю, але має внутрішню динаміку – його інтенсивність може зростати або знижуватися, залежно від дій, які здійснює людина» [26, с. 164].

Українська дослідниця М. М. Ольхович-Новосадюк запропонувала значно розгорнутішу когні-

тивну дефініцію емоціоконцепту РАДІСТЬ, укладену за методикою Є. Бартмінського на матеріалі української художньої прози, пор.: «Радість – це позитивне почуття, відчуття, психологічний стан, настрій, риса характеру, а також може позначати особу, яка викликає радісні почуття. Радість відчують, переживають, або не відчують. Радість може бути колективним почуттям, ним можна ділитися чи переживати спільно з іншими людьми, а також може передаватися від однієї людини іншій. Радість може переживатися індивідуально, людина навмисно робить щось, що приносить їй радість, себто на радість собі. Також можна робити щось на радість, з радості, з радістю, коли радість супроводжує різні дії людини. Людина відчуває радість в серці, душі або грудях. Почуття радості – це процес, який має свій початок, кульмінацію, спад. Людина переживає радість у певному місці та в якійсь конкретний момент чи період часу, може говорити або згадувати про радість, яку переживала у минулому, або ж відчуває радість від очікування чогось хорошого у майбутньому. Людина може відчувати радість у своїх снах. Радість може бути контрольованою емоцією, коли людина стримує чи приховує її, або ж неконтрольованою, коли людина не здатна стримувати себе та вільно виявляє її назовні. Радість може бути щирою, або ж її можна вдавати. Почуття радості має свою градацію: кожна людина переживає це почуття по-різному в різних ситуаціях і з різних причин. Радість може поєднуватися або чергуватися з іншими почуттями, як з позитивними, так і негативними. Радість в українській лінгвокультурі має свою опозицію: горе, журба, смуток, біда, лихо. Радість може додавати енергії, наснаги, сили, або ж викликати різні психологічні стани (задоволення, спокою, збудження). Радість може бути чимось або кимось зіпсута чи затьмарена. Радість володіє різними якістьми та характеризується за різними параметрами: за тривалістю, щирістю, реальністю, очікуваністю, частотою, порядком, ступенем контрольованості, інтенсивністю, глибиною та обсягом. Радість має характерні зовнішні ознаки: міміка, вираз обличчя (усмішка, за допомогою очей, погляду), фізіологічні реакції (почервоніння обличчя, рум'янець, тремтіти, плакати з радості), поведінкові (стрибати, плескати в долоні, завмерти), голосові реакції (сміятися, вигукувати, кричати). Радість, як правило, має свою причину: загальнолюдські поняття та цінності (життя, свобода), віра в Бога, психо-

логічний стан, почуття (любов, бажання, очікування), люди (родина, друзі), гумор, жарти, домівка, об'єкти та явища природи, пори року, матеріальні блага, гроші, подарунки, їжа, напої, новина, важливі події в житті людини (одруження, народження дитини), різні святкування, зустрічі з людьми, інтимна діяльність (мислення, пізнання), відпочинок, прогулянки, подорожі, пригоди, досягнення, успіх, перемога, відкриття.

Радість може бути персоніфікованою та виконувати якусь дію. Фразеологізм з радістю вживається зі значенням «із задоволенням, охоче», з якої радості? – у значенні «чому? для чого?» та собача радість – «дешева ковбаса низької якості». Радість в українській лінгвокультурі асоціюється з такими періодами життя людини, як дитинство та молодість (опозиція – старість), а також з жовтим та білим кольорами» [8, с. 252–253].

Як видно із представлених зразків, когнітивна дефініція є значно об'ємнішою порівняно з традиційним тлумаченням лексеми: вона не лише фіксує її словникове значення, а й відображає цілісне знання про відповідне поняття в свідомості мовця. Така дефініція має розгалужену структуру, що включає ядерні та периферійні ознаки, семантичні нюанси, асоціативні зв'язки, емоційно-оцінні компоненти, а також культурні й соціальні контексти функціонування лексичної одиниці. Когнітивна дефініція створюється на основі аналізу широкого кола текстів і дискурсів, у яких реалізується відповідний концепт, і відображає не лише теоретичну модель значення, а й типові способи його актуалізації в мовленнєвій практиці. Таким чином, вона слугує своєрідною реконструкцією мовної свідомості, даючи змогу простежити, як певна лексема вписується в картину світу конкретної лінгвокультури.

Когнітивна дефініція передбачає наявність суб'єктної точки зору на об'єкт опису, тобто врахування позиції мовця як носія певної системи знань, оцінок і цінностей. Точка зору у цьому контексті належить до базових понять етнолінгвістики, оскільки саме вона зумовлює спосіб мовного відображення дійсності та визначає інтерпретаційний ракурс, через який постає образ світу в мові певної спільноти. Під цим терміном Є. Бартмінський розуміє «суб'єктно-культурний чинник, який визначає спосіб мовлення про об'єкт, зокрема його категоризацію, вибір ономасіологічної основи при творенні назви, а також добір ознак, що приписуються об'єкту в конкретних висловленнях і закріплюються у зна-

ченні» [23, с. 105–106]. Прийнята мовцем точка зору, отже, функціонує як сукупність директив, що формують зміст і структурну організацію значення слів і цілих висловлювань, а також становлять підґрунтя для ідентифікації мовних жанрів і стилів

З точкою зору корелює поняття *інтерпретаційної перспективи*, яка становить «сукупність властивостей семантичної структури слова, (...) яка принаймні певною мірою є результатом цієї точки зору» [23, с. 106]. Як зауважує вчений, точка зору та обрана інтерпретаційна перспектива визначають профілювання образу предмета, формуючи його різні суб'єктивні бачення.

Методика *профілювання*, за Є. Бартмінським, – це когнітивно-етнолінгвістичний підхід, спрямований на реконструкцію різних точок зору, через які мовна спільнота осмислює той самий концепт, з урахуванням її цінностей, досвіду та культурних моделей. Науковець виходить із того, що значення слова не є стабільним чи об'єктивним: воно формується крізь призму ціннісних орієнтацій, культурних норм і соціальної позиції мовця: «це суб'єктивна (тобто така, яка має свій суб'єкт) мовно-поняттєва операція, що полягає у своєрідному формуванні картини предмета шляхом його представлення у визначених аспектах (підкатегоріях, фасетах), таких, як наприклад, походження, риси, вигляд, функції, події, переживання ітп., у рамках певного типу висловлювання і відповідно до вимог визначеної точки зору» [18, с. 224].

Профілювання, таким чином, визначається як спосіб репрезентації концепту з певної перспективи – тобто з позиції суб'єкта мовлення, зумовленої його ціннісною системою, культурним контекстом, комунікативною ситуацією. Цей процес дає змогу з'ясувати, які риси явища потрапляють у фокус мовної репрезентації, а які відступають на периферію, що, своєю чергою, відображає культурно зумовлені способи концептуалізації дійсності. *Профіль*, таким чином, – це варіант концепту, який фіксує специфічний спосіб його бачення у мові.

Етнолінгвістика оперує поняттями людини як *суб'єкта*, який переживає, осмислює й концептуалізує реальність крізь призму власного досвіду та культурних настанов. Мовний образ світу відтворює своєрідний відбиток свідомості його творця, має виразно суб'єктивний характер, адже кожне мовне вираження несе сліди індивідуального сприйняття й оцінки дійсності. Цю ідею особливо виразно підкреслює концепція «світорозуміння», що передбачає не об'єктивне змалювання світу,

а його бачення з певної особистісної перспективи – як завжди *чийсь* інтерпретований погляд на дійсність: «Ключову роль ми приписуємо категорії суб'єкта, який досвідчує, концептуалізує та вербалізує досвід як індивідуальний *homo loquens*. Ми розрізняємо автора – емпірично даного, реального творця тексту – і локутора (мовця) – як текстового суб'єкта (якого також визначають як оповідача, ліричного суб'єкта, комунікативну інстанцію), що існує завдяки тексту, покликаний до життя автором. Реальному, особовому суб'єктові, з яким маємо справу в конкретних мовленнєвих актах як із мовцем, відповідає вторинна категорія колективного суб'єкта, необхідна для опису соціальних дискурсів і осмислювана в соціологічному та культурному контекстах. У межах проблематики профілювання важливою ознакою суб'єкта є його поліфонічність – здатність виступати в різних ролях і вступати в діалог із самим собою» [17].

Основою кожної культури, невіддільною від мови та її функціонування, є *цінності*. Цінності виступають визначальним чинником, що скеровує формування базових уявлень і їхнє профілювання в дискурсі. Це ті ідеї або об'єкти, яким індивід надає особливу вагу, до яких прагне й яких намагається досягти, оскільки вони відповідають його потребам у символічній, психосоціальной чи матеріальній сферах. Система цінностей актуалізується у висловлюваннях, комунікативних інтенціях, а також у поведінкових реакціях людини.

Отже, згідно з дослідницькою практикою Люблінської когнітивної етнолінгвістики, реконструкція мовної картини світу, стереотипів і ціннісних орієнтацій спирається на три взаємодоповнювальні джерела, якими є: по-перше – мовна система (S), тобто лексика та граматики; по-друге – спеціальні експериментальні та анкетні дослідження (A); по-третє – тексти, що охоплюють увесь спектр стилів і жанрів мовлення (T). У скороченій формі ця методологічна модель позначається як «S-A-T». При цьому підкреслюється необхідність цілісного, а не фрагментарного підходу до всіх типів даних, що передбачає їх комплексний, взаємопов'язаний аналіз [13].

Висновки. Підсумовуючи, зазначимо, що польська лінгвістична традиція сформувала потужну й методологічно цілісну школу когнітивно-етнолінгвістичних досліджень, яка заклала міцне підґрунтя для вивчення мовної картини світу та її концептуальних складників. Ідеї проф. Є. Бартмінського та представників Люблінської школи здобули широке визнання не лише

в слов'янському, а й у широкому європейському та світовому науковому контексті, суттєво вплинувши на розвиток споріднених етнолінгвістичних напрямів у сусідніх із Польщею країнах, зокрема в Чехії [4, с. 36–37]. В Україні напрацювання вченого, безперечно, знані й високо поціновані, однак у практиці лінгвістичних студій

застосовуються нечасто – переважно у працях славістів, передусім полоністів. Перспективу подальших досліджень убачаємо в екстраполяції аналізованого підходу на семантико-когнітивне моделювання емоціоконцептосфер у польській та українській мовах, що плануємо відобразити в наших наступних розвідках.

Список літератури:

1. Айдачич Д. Про польського мовознавця Єжи Бартмінського. Компаративні дослідження слов'янських мов і літератур: *Пам'яті академіка Леоніда Булаховського*. Вип. 16. 2011. С. 3–12.
2. Богдан С. На світлий спомин незникового (пам'яті професора Єжи Бартмінського). *Лінгвостилістичні студії*. Вип. 15, 2021. С. 135–142.
3. Даниленко Л. І. Лінгвістика ХХ – початку ХХІ ст. у пошуках цілісної теорії взаємозв'язку мови, культури і мислення. *Мовознавство*. 2009, № 5. С. 3–11.
4. Даниленко Л. І. Чеська пареміологія в генетичному, лінгвокогнітивному і дискурсивному висвітленні. К.: Видавничий дім Д. Бураго, 2019. 440 с.
5. Дядищева-Росовецька Ю. Етнолінгвістика в інтерпретації Є. Бартмінського. *Актуальні проблеми української лінгвістики: теорія і практика*. Вип. 15. 2008. С. 65–72.
6. Непоп-Айдачич Л. В. Польська когнітивна етнолінгвістика: Навчальний посібник. К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2007. 336 с.
7. Непоп-Айдачич Л. В. Етнолінгвістична школа Єжи Бартмінського. URL: <https://www.rastko.rs/rastko/delo/11710>.
8. Ольхович-Новосадиук М. М. Вербалізація концепту «радість» в українській мовній картині світу: на матеріалі художньої прози. *Записки з українського мовознавства*. № 8. 2021. С. 248–255.
9. Сидяченко Н. Г. Концепція мовної картини світу Єжи Бармінського. *Studia linguistica*. Збірник наукових праць. Ред. Голубовська І. О. Вип. 5. Частина 2. К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2011. С. 251–258.
10. Bartmiński J. Etnolingwistyka, lingwistyka kulturowa, lingwistyka antropologiczna? *Język a Kultura*. Pod red. A. Dąbrowskiej. Tom 20. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 2008. S. 15–33.
11. Bartmiński J. Język – wartości – polityka: zmiany rozumienia nazw wartości w okresie transformacji ustrojowej w Polsce. Raport z badań empirycznych. Lublin Wydawnictwo UMCS, 2006. 832 s.
12. Bartmiński J. O «Słowniku stereotypów i symboli ludowych». *Słownik stereotypów i symboli ludowych*. koncepcja całości i redakcja: Jerzy Bartmiński. Zastępca redaktora: Stanisława Niebrzegowska. Lublin: Wydawnictwo UMCS, 1996. T. 1: Kosmos. Cz. 1: Niebo, światła niebieskie, ogień, kamienie. S. 9–34.
13. Bartmiński J. O profilowaniu pojęć z punktu widzenia etnolingwistyki kognitywnej. *Dociekania kognitywne*. Red. Libura A., Bębeniec D., Kowalewski H. Kraków: Universitas, 2018. Ebook.
14. Bartmiński J. Projekt i założenia ogólne słownika aksjologicznego. *Język a Kultura*. T. II. Pod red. J. Anusiewicza, J. Bartmińskiego, Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego. S. 293–312.
15. Bartmiński J. Założenia i metody lingwistyki kulturowej – na przykładzie *Leksykonu aksjologicznego Słowian i ich sąsiadów*. Referat. Wilno, 2019. URL: <http://www.kulturinelingvistika.flf.vu.lt/public/Jerzy%20Bartmi%C5%84ski%20Za%C5%82o%C5%BCenia%20i%20metody%20pl.pdf>
16. Bartmiński J. Lubelska etnolingwistyka. *Analecta* 11/1-2(21-22), 2002. S. 29–42.
17. Bartmiński J. Polifoniczność tekstu czy podmiotu? Podmiot w dialogu z samym sobą. Podmiot w języku i kulturze. Pod red. J. Bartmińskiego, A. Pajdzińskiej, Lublin: Wydawnictwo UMCS. 2008. S. 161–183.
18. Bartmiński J., Niebrzegowska-Bartmińska S. Profile a podmiotowa interpretacja świata. Profile w języku i tekście. Pod red. J. Bartmińskiego, R. Tokarskiego. Lublin: Wydawnictwo UMCS, 1998. S. 211–224.
19. Czachur W. Lingwistyka kulturowa i międzykulturowa. *Antologia*. Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, 2017. 337 s.
20. Grzegorzczkowska R. Pojęcie językowego obrazu świata. *Językowy obraz świata*. Pod red. J. Bartmińskiego. Wyd. drugie poprawione. Lublin: Wydawnictwo UMCS, 2004. 297. S. 39–46.
21. Grzegorzczkowska R. Teoretyczne i metodologiczne problemy semantyki w perspektywie tzw. kognitywnej teorii języka. *Studia semantyczne*. Pod red. R. Grzegorzczkowskiej, Z. Zaron. Warszawa: Wyd. UW, Warszawa 1993. S. 9–22.
22. Grzegorzczkowska R. Wprowadzenie do semantyki językoznawczej, wyd. Trzecie poprawione i rozszerzone. Warszawa: Wydaw. Naukowe PWN, 2001. 182 s.

23. Językowy obraz świata. Pod red. J. Bartmińskiego. Wyd. drugie poprawione. Lublin: Wydawnictwo UMCS, 2004. 297 s.
24. Małecki Ł. Definicja kognitywna jako narzędzie opisu emocji negatywnych w językach rosyjskim i ukraińskim (na przykładzie emocji strachu). *Acta Polono-Ruthenica XXI*, 2016. S. 39–49.
25. Nowak T. Przegląd badań z zakresu semantyki językoznawczej prowadzonych w Polsce po 1989 roku. *Język Polski*. 2015. Tom XCV (95) 1-2. S. 13–30.
26. Nowosad-Bakalarczyk M. Obraz nienawiści w polszczyźnie (w świetle danych leksykograficznych). *Etnolingwistyka. Problemy Języka i Kultury*. № 36. 2024. S. 149–169.
27. Pisarek W. Językowy obraz świata. *Encyklopedia wiedzy o języku polskim*. Red. S. Urbańczyk. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1978. 449 s.
28. Tokarski R. Słownictwo jako interpretacja świata. *Współczesny język polski*. Pod red. J. Bartmińskiego. Lublin: Wydawn. UMCS, 2001. S. 343–370.

Askerova I. A. COGNITIVE ETHNOLINGUISTIC APPROACH TO THE ANALYSIS OF EMOTION CONCEPTS: THE POLISH METHODOLOGICAL PERSPECTIVE

The article examines the methodological potential of the Polish cognitive ethnolinguistic school for studying the emotional conceptual sphere and analyzing emotion concepts. The relevance of the research stems from the growing interest in the affective dimension of linguistic activity within contemporary linguistics, driven by a paradigm shift toward anthropocentric approaches. In the context of profound social transformations and psychologically challenging conditions, the need for a deeper understanding of the linguistic objectification of emotional experience becomes increasingly urgent. Although previous studies have addressed the theoretical foundations of Polish ethnolinguistics and certain aspects of its analytical toolkit, no specialized research applying this methodology to the field of the linguistics of emotion has been conducted to date, which determines the novelty and scholarly significance of the present contribution.

The aim of the article is to identify the potential of the cognitive ethnolinguistic approach, represented by the Lublin school, for modelling the emotional conceptual sphere and analyzing emotion concepts as culturally conditioned mental-linguistic structures. The material of the study comprises the synthesized theoretical and methodological works of Jerzy Bartmiński and his research team, including monographs, scholarly articles, lexicographic publications, and ethnolinguistic projects that reflect the core principles of this approach. The analysis focuses on such fundamental notions as the linguistic worldview, stereotype, symbol, point of view, profiling, subject and subjectivity, the axiological dimension, as well as the method of cognitive definition applied to emotional concepts. The findings demonstrate the productivity of the Polish cognitive ethnolinguistic methodology for interpreting the structural, semantic, and cultural parameters of emotion concepts and highlight its prospects for broader application in Ukrainian linguistic studies of emotion.

Key words: *linguistics of emotion, emotion concept, cognitive ethnolinguistics, linguistic worldview, cognitive definition.*

Дата надходження статті: 23.11.2025

Дата прийняття статті: 22.12.2025

Опубліковано: 30.12.2025